

ISSN 1999-4214 (print)
ISSN 2957-5095 (online)

ЕУРАЗИЯ ГУМАНИТАРЛЫҚ ИНСТИТУТЫНЫҢ

ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК

ЕВРАЗИЙСКОГО
ГУМАНИТАРНОГО
ИНСТИТУТА

BULLETIN

OF THE EURASIAN
HUMANITIES
INSTITUTE

№4/2025

Жылына 4 рет шығады
2001 ж. шыға бастаған

Выходит 4 раза в год
Начал издаваться с 2001 г.

Published 4 times a year
Began to be published in 2001

Астана, 2025

Бас редактор **Дауренбекова Л.Н.**
А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының доценті,
филология ғылымдарының кандидаты
Жауапты редактор **Алимбаев А.Е.**
А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының доценті,
философия докторы (PhD)

Редакция алқасы

Аймұхамбет Ж.Ә.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Ақтаева К.	филология ғылымдарының докторы, профессор, А. Мицкевич атындағы Польша университеті, Познань, Польша.
Әбсадық А.А.	филология ғылымдарының докторы, профессор, А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, Қазақстан
Аасланд Е.	философия докторы (PhD), профессор
Бредихин С.Н.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Солтүстік Кавказ федералды университеті, Ставрополь, РФ
Гайнуллина Ф.А.	филология ғылымдарының кандидаты, доцент Ә. Бөкейхан атындағы университеті, Семей, Қазақстан
Ермекова Т.Н.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан
Есиркепова К.Қ.	филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, Қазақстан
Жүсіпов Н.Қ.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Торайғыров университеті, Павлодар, Қазақстан
Каранфил Г.	философия докторы (PhD), профессор, Комрат мемлекеттік университеті, Кишинев, Молдова
Курбанова М.М.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Алишер Навои атындағы Ташкент мемлекеттік өзбек тілі мен әдебиеті университеті, Ташкент, Өзбекстан
Қамзабекұлы Д.	ҚР ҰҒА академигі, филология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Құрысжан Л.Ә.	филология ғылымдарының кандидаты, профессор, Ханкук шетелтану университеті, Сеул, Оңтүстік Корея
Онер М.	философия докторы (PhD), профессор, Эгей университеті, Измир, Туркия
Олдфилд А.	Философия докторы (PhD), профессор, Каролина Университеті Каролина, АҚШ
Пименова М.В.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Шет ел тілдері институты, Санкт-Петербург, РФ
Сайфулина Ф.С.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Қазан федералды университеті, Қазан, Татарстан, РФ
Сенмез О.Ф.	философия докторы (PhD), профессор, Токат Газиосманпаша университеті, Токат, Түркия

Редакцияның мекенжайы: 010009, Астана қ., Жұмабаев даңғ., 4
Телефон/факс: (7172) 561 933; e-mail: eagi.vestnik@gmail.com, сайт: ojs.egi.kz

Еуразия гуманитарлық институтының Хабаршысы.
Меншіктенуші: «А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институты»
Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігі Ақпарат комитетінде қайта есепке қойылды. Тіркеу № KZ92VPY00046970 17.03.2022
Басуға 30.12.2025 ж. қол қойылды. Пішімі 60*84 1\8. Қағаз офсеттік Көлемі. БТ.
Таралымы 200 дана. Бағасы келісім бойынша. Тапсырыс № 89
«Ақтаев У.Е.» баспасында басылып шықты

© А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институты

Главный редактор **Дауренбекова Л.Н.**
Кандидат филологических наук, доцент Евразийского гуманитарного института имени
А.К. Кусаинова
Ответственный редактор **Алимбаев А.Е.**
Доктор философии (PhD), доцент Евразийского гуманитарного института имени
А.К. Кусаинова

Редакционная коллегия

Аймухамбет Ж.А.	доктор филологических наук, профессор, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Актаева К.	доктор филологических наук, профессор, университет имени Адама Мицкевича, Познань, Польша.
Абсадық А.А.	доктор филологических наук, профессор, Костанайский региональный университет имени А.Байтурсынова, Костанай, Казахстан
Аасланд Е.	доктор философии (PhD), профессор
Бредихин С.Н.	доктор филологических наук, профессор, Северо-Кавказский федеральный университет, Ставрополь, РФ
Гайнуллина Ф.А.	кандидат филологических наук, доцент университет имени А. Бокейхана, Семей, Казахстан
Ермекова Т.Н.	доктор филологических наук, профессор, Казахский национальный женский педагогический университет, Алматы, Казахстан
Есиркепова К.К.	кандидат филологических наук, профессор, Костанайский региональный университет имени А. Байтурсынова, Костанай, Казахстан
Жусипов Н.К.	доктор филологических наук, профессор, Торайгыров университет, Павлодар, Казахстан
Каранфил Г.	доктор философии (PhD), профессор, Комратский государственный университет, Кишинев, Молдова
Курбанова М.М.	доктор филологических наук, профессор, Ташкентский государственный университет узбекского языка и литературы им. Алишера Навои, Ташкент, Узбекистан
Камзабекулы Д.	академик НАН РК, доктор филологических наук, профессор, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Курысжан Л.А.	кандидат филологических наук, профессор, Университет иностранных языков Ханкук, Сеул, Южная Корея
Онер М.	доктор философии (PhD), профессор, Эгейский университет, Измир, Турция
Олдфилд А.	доктор философии (PhD), профессор, Университет Каролины Каролина, США
Пименова М.В.	доктор филологических наук, профессор, Институт иностранных языков, Санкт-Петербург, РФ
Сайфулина Ф.С.	доктор филологических наук, профессор, Казанский федеральный университет, Казань, Татарстан, РФ
Сенмез О.Ф.	доктор философии (PhD), профессор, Университет Токат Газиосманпаша, Токат, Турция

Адрес редакции: 010009, г. Астана., пр. Жумабаева, 4
Телефон/факс: (7172) 561 933; e-mail: eagi.vestnik@gmail.com, сайт: ojs.egi.kz

Вестник Евразийского гуманитарного института.
Собственник: «Евразийский гуманитарный институт имени А.К. Кусаинова».
Министерством информации и общественного развития Республики Казахстан Комитет информации постановлено на переучет № KZ92VPY00046970 17.03.2022
Подписано в печать 30.12.2025 ж. Формат 60*84 1\8. Бум. типогр.
Тираж 200. Цена согласовано. Заказ № 89
Напечатано в издательстве «У.Е. Актаева»

©Евразийский гуманитарный институт имени А.К. Кусаинова

Chief Editor **Daurenbekova L.N.**
Candidate of Philological Science, Associate Professor of the A.K. Kussayinov Eurasian Humanities
Institute
Editor-in-Chief **Alimbayev A.E.**
Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor of the A.K. Kussayinov Eurasian Humanities
Institute

Editorial Board

Aimuhambet Zh.A.	Doctor of Philological Sciences, Professor, L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
Aktayeva K.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Poznan Adam Mitskevich University, Poznan, Poland
Absadyk A.A.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Kostanay Regional University named after A.Baitursynov, Kostanay, Kazakhstan
Aasland E.	
Bredikhin S.N.	Doctor of Philological Sciences, Professor, North-Caucasus Federal University, Stavropol, RF
Гайнуллина Ф.А.	Candidate of Philological Sciences, Associate Professor Alikhan Bokeikhan University, Semey, Kazakhstan
Yermekova T.N.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Kaz. National Women's Pedagogical University. Almaty, Kazakhstan
Yesirkepova K.K.	Candidate of Philological Sciences, Professor, Kostanay Regional University named after A.Baitursynov, Kostanay, Kazakhstan
Zhusipov N.K.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Toraighyrov University, Pavlodar, Kazakhstan
Karanfil G.	Doctor of Philological (PhD), Professor, Komrat Devlet Univerditesi, Kishinev, Moldova
Kurbanova M.M.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Tashkent State University of the Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoyi, Tashkent, Uzbekistan
Kamzabekuly D.	Academician of NAS RK, Doctor of Philological Sciences, Professor, L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
Kuryszhana L.A.	Candidate of Philological Sciences, Professor, Hankuk University of Foreign Studies Seoul Korea
Oner M.	Doctor of Philological (PhD), Professor, Aegean University, Izmir, Turkey
Oldfield A.	Doctor of Philological (PhD), Professor, Coastal Carolina University Carolina, USA
Pimenova M.V.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Foreign Languages Institute, St-Petersburg, RF
Seifullina F.S.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Kazan Federal University, Kazan, Tatarstan, RF
Senmez O.F.	(PhD), Professor, Tokat Gaziosmanpasa University, Tokat, Turkey

Editorial address: 010009, Astana., 4, Prospect Zhumabayev
Tel/Fax: (7172) 561 933; e-mail: eagi.vestnik@gmail.com, сайт: ojs.egi.kz

Bulletin of the Eurasian Humanities Institute.

Owner: «A.K. Kussayinov Eurasian Humanities Institute».

The Ministry of Information and Public Development of the Republic of Kazakhstan Information Committee decided to re-register No. KZ92VPY00046970 17.03.2022

Signed for printing 30.12.2025 Format 60 * 84 1 \ 8. Paper. Printing house

Circulation 200. Price agreed. Order No. 89

Printed in the publishing house of «U.E. Aktaev»

© A.K. Kussayinov Eurasian Humanities Institute

ЖАҚСЫЛЫҚОВА К.Б.,
ҮДЕРБАЕВ А.Ж.

МАЗМҰНЫ – СОДЕРЖАНИЕ – CONTENTS

ТІЛ БІЛІМІ – ЯЗЫКОЗНАНИЕ – LINGUISTICS

АБИЛМАЖИНОВА А.Б., АХМЕТОВА М.К., ЕКЕР С.	Қазақ тілдік санасындағы «қыз ұзату» тойының репрезентациясы	7
АЙДАРБЕК Қ.Ж., ИМАНБЕРДИЕВА А.Б., ЖУНУСОВА А.С.	Қазіргі ғылыми коммуникациядағы терминологиялық элементтер	22
AKIZHANOVA D.M., SATENOVA S.K., OMAROVA A.S.	The semantics of onyms: interlingual transfer of toponyms in the Akmola region	31
ЕСИМБЕКОВА Д.Б.	Иммерсивті сөздік – кәсіби лексиканы меңгертудің заманауи құралы	44
КАНАШАЕВА Г.А., АШИРКУЛОВ К.Б., ӘШІРХАНОВА Қ.М.	Ұлттық код: «Құтадғу білік» еңбегіндегі жомарт/ақи концепті	55
КЕНЖЕХАНОВА Н.Қ., ЖЫЛҚЫБЕКҰЛЫ Б., АГАБЕКОВА Ж.А.	Көптілді академиялық ортадағы терминжасам және аударма стратегиялары: қытай және қазақ тілдері негізінде	66
КУДЕРИНОВА К.Б., ЕСКЕНДІР Ж.Е.	Сөз стилистикасы	82
МАКУЛБАЕВА А.А., БАЙДРАХМАНОВ Д.Х.	Подкасттардағы киберсленгтерге лексикалық және семантикалық талдау	92
НУРБАЕВА А.М., БАЙСЫДЫК И.Б., КУРМАШЕВА Г.Б.	Англицизмы как лингвистическое явление в рекламных слоганах казахстана: структурно-семантический и прагматический анализ	102
НУРКИНА Н.А., БАРАТОВА М.Н.	Мәшһүр Жүсіптің «Гүлшат-Шеризат» дастанындағы көнерген сөздердің мағыналық-көркемдік қызметі	114
OMARBEKOVA G.A.	Digital culture in the kazakh context: contemporary issues	124
ӨМІРЗАҚОВА А.К., ЖАҚСЫЛЫҚОВА К.Б., ҮДЕРБАЕВ А.Ж.	Қ. Сәтбаев оқу мәтініндегі қазақ өлшем атауларының этнолингвистикалық репрезентациясы	133
ТАНЕШ Б., МЕЙРАМОВА С.А., ЗАГАТОВА С.Б.	Қазақ, ағылшын тілдеріндегі паремиологиялық бірліктердің мәдени ерекшеліктері	144
ТОЛЕУКОНЫР Ж.К.	«Әке» концептісінің мағыналық құрылымы және әлеуметтік-мәдени аспектісі (М. Әуезов шығармалары бойынша)	156

ӘДЕБИЕТТАНУ – ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ – LITERATURE STUDIES

АБДЫРОВА А.О., ЖАЕВА Р.Р.	Ғалым Қ. Жүсіп еңбектеріндегі әдеби көркемдік түр сипатының зерттелу ерекшеліктері	166
АЛИМБАЕВ А.Е.	Көне түркі жазба мұраларындағы «мәңгілік» мотивінің жырлануы	178
БӘШІРОВ Н.Қ.	Байбатыр Ержанұлының публицистикалық мақалаларындағы ағартушылық ұстаным	189
БУТЕЕВ Б.О.	Смех между Востоком и Западом: Абай Кунанбайұлы и Анри Бергсон	200
SULEIMENOVA ZH.A., GALYMZHANOV B.G.	Religious motifs comparative analysis of Zhusup Kopeyuly and Ahmed Yasawi works	208
ҚУАНЫШБАЕВА Н.А., САҒЛАМ С.	Алаш кезеңіндегі балалар әдебиетінің көркемдік-жанрлық жүйесі	217
ШАЛҒЫНБЕКОВА А.Б., АМРЕНОВ А.Д.	Ақын Мәжит Айтбаевтың поэзиясы	227

ТІЛ ЖӘНЕ ӘДЕБИЕТТІ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ – МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ – METHODOLOGY OF TEACHING LANGUAGE AND LITERATURE

КАРЫБАЕВА С.Е., ЖҮНІСОВА К.Қ.	Білім беру үдерісіндегі семантикалық оқытудың рөлі: мәтіндермен жұмыс істеу стратегиялары, кезеңдері және әдістері	237
----------------------------------	--	-----

А.Е. АЛИМБАЕВ 

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан
(e-mail: aslan_alimbaev@mail.ru)

КӨНЕ ТҮРКІ ЖАЗБА МҰРАЛАРЫНДАҒЫ «МӘҢГІЛІК» МОТИВІНІҢ ЖЫРЛАНУЫ

Аңдатпа. Адам баласы тылсым күшке, ғажайыпқа сену арқылы жетістіктерге жетіп келетіні ақиқат. Сондай-ақ, адам жаратылсынан жақсылыққа, ізгілікке, әдемілікке құштар. Дейтұрғанмен ізгіліктің де, әдеміліктің де қарама-қарсы теріс жағы бірге жасап келеді. Мәңгілік билік, шексіз байлық, ашкөздік т.б. теріс ұғымдар ізгіліктің көлеңкесінде, тасада қалуы заңдылық. Демек, мәңгілік мотиві арқылы көне замандардан келе жатқан наным-сенімдер арқылы ұлттық бірегейлікті сақтаудың мәселесі қоғамдық ғылымдар саласында өзекті тақырыптардың бірі. Мақалада көне жазба ескерткіштеріндегі «мәңгілік» сөзі «бейне», «су», «өмір», «алау», «ел», «тас», «жарық» сөздерімен тіркесіп келуі талданып, халқымыздың болмысы, дүниетанымы, өмірлік қағидаттары сараланған. Алтай Аманжолов, Немат Келімбетов, Ғұбайдола Айдаров, Құлат Өмірәлиев, Рабиға Сыздық, Мырзатай Жолдасбеков, Алма Қыраубаева т.б., ғалымдардың көне түркі әдебиетін зерттеудегі тұжырымды ойлары негізге алынған. Әдебиеттегі «Мәңгілік бейне / образ» мәселесін талдау арқылы ізгілік қағидаттарының алғышарттары мен жалпыадамзаттық құндылықтардың негізгі өзегі туралы мәселелер қарастырылған.

Түйін сөздер: мотив, деталь, көне түркі, дәстүр, жарық.

Кіріспе. Көне түркілердің жазба мұраларының ең басты құндылығы мәңгілігінде. Сондықтан жырларында да «мәңгі» мотиві кеңінен орын алған. Мотив термині ХХ ғасырдан бастап белгілі ғалымдар А.Веселовский, В.Я.Пропп еңбектерінде қарастырыла бастады. Аталған зерттеушілер әдеби шығармаларда сюжеттік сарындардың бар екенін дәлелдейді. «Мотив» – қайталанып отыратын сөз, сөз тіркесі, оқиға, зат немесе идея [1, 3]. Яғни, мотив - сюжет құрауға негізі болып, маңызды ақпарат береді. Әсіресе, эпостық жырларда қайталанып кездесіп отыратындығымен ерекшеленеді.

«Мотив» (латыннан қозғалу, қозғалысқа енгіземін, қозғалтамын және «топос» деген мағынаны да білдіруі мүмкін) әртүрлі қайталаулардың, көптеген ньюанстардың көмегімен дамитын тақырып, образ немесе кейіпкер» [1,182]. – деп әдеби шығармалардағы мотивтің қызметін айқындайды. Ал, түркі халықтарының тұрмыс-тіршілігінен, өзіндік дәстүрінен ақпарат беретін мотивтерді атасақ:

«Мәңгілік бейне»; «Мәңгілік су»; «Мәңгілік өмір»; «Мәңгілік алау»; «Мәңгілік Ел»; «Мәңгілік тас»; «Мәңгілік жарық» осы сынды мәңгілік сөзіне тіркесіп келетін ұғымдар көптеп кездеседі. Жалпы шығармадағы мотивтердің тұрақты композициясы осы ретпен көрсетілген. Бұл мотивтерден ұққанымыз адам баласының бойындағы мәңгілікке деген құштарлықтың басымдығы, я болмаса жаратушыны тануға деген болмыстан туған деп ұғынуымызға болады. Түркі халықтарының наным-сенімдерінде осы жазба ескерткіштерден байқауға болады. Көк тәңіріне сену, ел болу үшін тәңірге сыйыну мотивтерінен басталады [2]. Мәселен, Күлтегін, Тоныкөк жазба ескерткіштерінде «Тәңірдей тәңіріден жаралған...», «Тәңірі жарылқағандықтан...», «Тәңірі қуат берген соң...», «Тәңірі жарылқағандықтан...», «Төбеңнен тәңірі баспаса, Астыңнан жер айырылмаса, Түркі халқы, ел жұртыңды кім қорлайды...», «Сөйтіп тәңірі жарылқады...», Хан бердім, ханыңды тастап

бағындың. Бағынғаның үшін (басқаға), Тәңірі сені өлімші етті, Түркі халқы қырылды...», «Сөйтіп тәңірі ақыл берген соң, өзім оны қаған еттім...», «Тәңірі жарылқады, жеңдік...», деп келеді де, «Атамыз, бабамыз ұстаған жер-су иесіз болмасын деп...», «Тәңірі, Умай, қасиетті жер, су жеңіс берген екен» деген сияқты діни мотивтердің астарында да тәңірдің қалауына сүйене отырып, елдікті сақтауды мұрат етіп алғанын байқауға болады.

Көне түркі жазба ескерткіштеріндегі мотивтер жүйесі түркі халқының дүниетанымын, рухани болмысын және өмірлік мұраттарын айқындайтын маңызды көркемдік категория болып табылады. Әсіресе «мәңгі» ұғымымен сабақтас мотивтер көне түркілердің уақыт пен кеңістікке қатысты философиялық танымын көрсетеді. Мәңгілік идеясы жазба мұраларда жеке адамның ғұмырынан гөрі елдің, мемлекеттің және рухани құндылықтардың үзілмес жалғастығын бейнелеуге бағытталады. Осы тұрғыдан алғанда, мотивтер тек көркемдік қызмет атқарып қана қоймай, тарихи-идеологиялық мазмұнды да жеткізеді. Көне түркі жырларында мәңгілік өмірге, мәңгілік елге ұмтылу халықтың болашаққа деген сенімін танытады. Бұл мотивтер түркі қоғамының саяси және әлеуметтік құрылымымен тығыз байланысты қалыптасқан. Жазба ескерткіштердегі «мәңгілік тас» пен «мәңгілік сөз» ұғымдары тарихи жадты сақтаудың көркем тәсілі ретінде көрінеді. Мұндай мотивтер арқылы түркілер өз тарихын уақыт кеңістігінде бекітуді мақсат еткен. Мотивтердің қайталануы мәтіннің композициялық тұтастығын қамтамасыз етеді. Сонымен қатар ол мәтіннің идеялық өзегін күшейтеді. Күлтегін мен Тоныкөк ескерткіштеріндегі тәңірлік мотивтер мәңгілік идеямен сабақтасып жатады. Тәңірдің қалауымен елдің құрылуы мен сақталуы көне түркі санасында заңдылық ретінде қабылданған. Осы арқылы билік пен жауапкершілік ұғымдары діни сеніммен ұштасады. Елді сақтау, жерді қорғау және ұрпақ амандығы тәңірлік ерікпен байланыстырылған. Мұндай мотивтер халықты бірлікке, елдік сананы сақтауға үндейді. Көне түркі мәтіндерінде мотивтер образдар мен формулалық тіркестер арқылы беріледі. Бұл тәсіл олардың есте сақталуын және ұрпақтан ұрпаққа жетуін қамтамасыз етеді. Мотивтердің символдық сипаты олардың мағыналық аясын кеңейтеді. Нәтижесінде көне түркі жазба мұралары тек тарихи дерек қана емес, терең философиялық ойды қамтитын көркем туынды деңгейіне көтеріледі. Осылайша, мотивтер жүйесін талдау көне түркі әдебиетінің идеялық-көркемдік болмысын жан-жақты тануға мүмкіндік береді.

Әдістеме және зерттеу әдістері. Мақаланың зерттеу материалы ретінде көне түркі әдебиетін зерделеген еңбектердегі ой-тұжырымдар басшылыққа алынып, көне түркі мәтіндеріне талдау жасалды. Әдебиеттану ғылымындағы жалпытеориялық методологиялық әдістері салыстымалы-тарихи, сипаттама, ғұмырнамалық баян, салыстыру, талдау әдістері қолданылды. Түркілік өркениет жайлы зерттеген отандық ғалымдар Ш.Уәлиханов Көп томдық шығармалар жинағы. – Бас. 2-ші., Н.Келімбетов, А.Аманжолов «Түркі филологиясы және жазу тарихы», М.Жолдасбеков «Асыл арналар», А.Қыраубаева «Ежелгі дәуір әдебиеті» т.б., сонымен қатар И.В.Стеблева «ХІ ғасырдағы түркі поэтикалық формаларының дамуы», Л.Н.Гумилев «Көне түркілер» т.б. шетелдік ғалымдардың еңбектері негізге алынды.

Мақалада зерттеу материалы ретінде көне түркі жазба ескерткіштерін қарастырған әдебиеттанулық және тарихи еңбектердегі негізгі ой-тұжырымдар басшылыққа алынды. Зерттеу барысында мәтіндік деректерді сұрыптау және жүйелеу қағидаттары сақталды. Көне түркі мәтіндерінің көркемдік және мазмұндық табиғатын ашу үшін әдебиеттану ғылымындағы жалпытеориялық әдістер қолданылды. Салыстырмалы-тарихи әдіс арқылы көне түркі мұраларының тарихи кезеңдермен және мәдени кеңістікпен сабақтастығы айқындалды. Сипаттамалық әдіс мәтіндердегі көркемдік элементтер мен мотивтердің ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік берді. Ғұмырнамалық баян тәсілі тарихи тұлғалар мен оқиғалардың көркем мәтіндегі көрінісін зерделеуге бағытталды. Салыстыру әдісі арқылы әртүрлі жазба ескерткіштердегі ортақ және дара белгілер сараланды. Талдау әдісі мәтіннің құрылымдық, семантикалық және идеялық қабаттарын терең ашуға мүмкіндік

берді. Әдеби деректерді кешенді қарастыру зерттеу нәтижелерінің объективтілігін қамтамасыз етті. Түркілік өркениет мәселелерін зерттеген отандық ғалымдардың ғылыми тұжырымдары зерттеудің теориялық негізін құрады. Әдістердің үйлесімді қолданылуы зерттеу нысанын жан-жақты талдауға жағдай жасады. Зерттеу барысында тарихи, мәдени және әдеби факторлардың өзара байланысы ескерілді. Әдістемелік кешен көне түркі мәтіндерінің идеялық-көркемдік табиғатын терең ашуға бағытталды. Қолданылған әдістер зерттеу мақсаттары мен міндеттеріне толық сәйкес келеді. Зерттеу нәтижелері әдебиеттанулық тұрғыда негізделген ғылыми қорытындылар жасауға мүмкіндік берді. Осылайша, әдістемелік ұстанымдар зерттеу жұмысының ғылыми құндылығын арттыра түсті.

Талқылау мен бақылау. Көне замандардан келе жатқан наным-сенім, әдет-ғұрып, салт-дәстірлер ұлттардың ерекшеліктерін, басқа халықтардан айырмашылықтарын сақтап тұру үшін, тіптен мемлекеттіліктің негізі өзегі ретінде қастер тұтатұғын асыл қазына, мәдени мұра екеніне күман келтірмеуіміз керек.

Көне жазбалары нұсқасында «Күнге мадақ» жырында:

Біз тұлпарлары қанатты,
Мәңгілік жарыққа,
Күнге сиынамыз.
Күн жарық шашқанда,
Күн жылу шашқанда
Жүз мыңдағандар
Құдыретті сезінеді,
Содан соң Мазданың
Сыйлаған Жерінде
Жарық-нұр салтанаты үшін,
Ақиқат салтанаты үшін
Бақытын табады әркім,
Бақыт сыйлайды әркім [3, 12].

Мәңгілік жарық – символдық бейне. Күн адамзатқа мәңгі жарық сыйлаушы жұлдыз. Бірақ күнді де бұлт басып, түн болатын кездер болады. Бұл – жаратылыстың заңдылығы, табиғаттың бұлжымас серті. Жоғарыдағы «Күнге мадақ» жыры былайша жалғасады:

Кімде-кім Күнге,
Тұлпарлары қанатты,
Мәңгілік жарыққа сиынса,
Қаратүнектен туған
Жын атауларды жасқап,
Қаратүнекпен күреспек болса,
Ұрылармен күреспек болса,
Мыстандармен күреспек болса,
Қатерден және ұмытылудан
Сақтанғысы келсе –
Өзінің Жан рухы,
Әулие және мәңгі өлмейтін
Жерде әрі көкте
Тәңірінің көңілін табады,
Кімде-кім Күнге,
Тұлпарлары қанатты,
Мәңгілік жарыққа сиынса [3, 13].

Пенде әрқашан өзіне сүйеніп, қолдау іздейді. Қарадан бастап ел басқарып отырған бектер де тылсым күшке, сиқырға сенеді. Осы сенім де адамзатты адастырмай тура жол сілтеп келе жатқаны рас. Ата-бабаларымыз тәңірге сиынған, бүгінгі түркі тілдес халықтардың көбі ислам дінін қабылдап, хақтың жолы деп сенеді. Түркі тектес халықтардың

бір бұтағы бүгінгі қазақ халқы да исламды қабылдап, бір Аллаға сиынып, Мұхамбет ғ.с. үмбеті екеніне шек келтірмейді. Дейтұрғанмен көне түркілік дәуірден сақталған жөн-жоралғылар ислам дінін заңдылығымен интеграцияланып, біртұтас ұғым мен танымға айналған.

Бүгінгі таңда күнге сиынау болмағанымен туған айға бата беру дәстүрі әлі күнге дейін сақталған. Отқа табынушылықтың қалдығы аластау, жана туған сәбиге күйе жағу да сонау көне замандардан қалған салт-жоралғылар.

Бақыт үшін сиынамын,
Жалбарынамын және де
Тұлпарлары қанатты
Мәңгі жасайтын Күнге,
Тұлпарлары қанатты
Мәңгі жасайтын Жарыққа,
Сиымды арнаймын
Хаом шырынынан,
Барсман шыбығынан,
Сезім шұғыласынан,
Әрі ойыммен, әрі ісіммен,
Әрі ақиқат сөзіммен
Мен күнге құрмет көрсетем.
Жаратқан Жалғыз Иеміздей,
Жаратқан Жалғыз Иеміздей,
Мәңгі жасаушы, Жарық сыйлаушы, тұлпарлары
қанатты Күнге табынамыз әрі мадақтаймыз,
қуат пен күш берсін оған.

«Ақиқат сыйдан артық...» [3, 14].

«Мәңгілік жарық», «Мәңгілік күн» ұғымын бүгінгі таным түсінік тұрғысынан пайымдасақ. Яғни жарық – ол жақсылықтың, ақтың, кіршіксіз тазалықтың символы. Елдігіміздің жарқын болашағы жолында тек тазалықты ұран деп түсінетін болсақ, мәңгілік жарық – Мәңгілік Елдің кепілі.

Мәңгілік деген сөзге бірнеше сөздер тіркесіп келіп үлкен ұғымдар береді. Жоғарыда «Мәңгілік жарық» тіркесін шамамыз келгенше пайымдауға тырыстық. Ендігі кезекті «Мәңгілік бейне» тіркесін саралап көрелік.

Әдебиетте бейне (образ) термині көркем шығарманың өзегі десек қаталеспейміз. Жазушы бейне жасауда детальдарға жүгінетінін біз әдебиет теориясынан білеміз. Бұл жөнінде академик З. Қабдолов «Әдебиеттегі деталь – суреткердің шабытты еңбегінің нәтижесі, аса сирек ұшырасатын сәтті табысы. Мұнда азғана сөз айқын суретке айналады да, шалқар шындықты танытады, көл көсір мағынаға ие болады, сол арқылы оқырманды қызық сезімге бөлеп, қызықтыра жетелеп әкетеді» [3, 86]. Образ жасауда детальды көне түркі әдебиеті нұсқаларында ұтымды қолданған. Жауды ойсырата жеңгендегі, олардың батырының мүшкіл халін суреттеудегі «Таңғұттарға қарсы күрес жырлары» жазбасында бейнелі суреттеледі.

Мысалы:

Қаласам, жауды шабар ем,
Әскерін қойдай қамар ем,
Қылышын басын қағар ем,
Жалынып бірақ бас ұрды.
Зәресін алып айбыным,
Құрбан қып мүлкін байлығың,
Жау шекті зарын қайғының,
«Жанымды қи!» деп шошдыды-ай.
Аяғыма келіп жығылды,

Сұрады жалғыз ғұмырды,
Ұяттан өліп бүгілді.
Тоқтатты мені осылай
Қайғыға жауды батырдым,
Кешірдім ісін жат ұлдың,
Ұятыңды жу деп ақырдым,
Шешті өзі сонда теңдерін [3, 34].

Бұл үзіндіден көріп отырғанымыздай, түркілердің батырлары, жауларының «әскерін қойдай қамар ем» деуінде де бейбітшілікті сүйетін халық екеніне көз жеткіземіз.

Орыстың көрнекті түркітанушы ғалымы И.В. Стеблеваның «Развитие тюркских поэтических форм в XI веке» деген ғылыми зерттеу еңбегінде жоғарыдағы көркем аударманың орыс тіліндегі түпнұсқадан аударманың төмендегідей береді. Бұл жерде де жеңілген батырдың бейнесін суреттеудегі көркем әдістерді көре аламыз.

Если бы я пожелал, я бы /его еще/ преследовал,
захватил бы /и/ рассеял его войско,
взял бы /его/ в плен /и/ рассек его голову, /но/
он собрал для меня весь выкуп.
Он хотел продать свой дом /и/ постройки.
Отдав выкуп, он хотел заслужить милость.
Он хотел остаться в живых.
/Так/ родился для него день горя.
Он послал мужей (воинов), /и/ они преклонили /передо
мною/ колени,
свои головы /и/ шеи они склонили.
Устыдившись, они согнулись.
Он сказал: « Не преследуй, не уничтожай» – /и тем/
связал (удержал) /меня/.
Отпустив, я освободил /его/,
я заставил /его/ принести имущество для выкупа.
Я велел прикрыть позор (?) /его/ мужей (воинов).
Весь свой груз он сам увязал [5, 247].

Осындай детальдар арқылы бейне жасалады. Бұндай бейнелер «Мәңгілік бейне» болуы әбден мүмкін. Біз нысанаға алып отырған көне түркі жазба ескерткіштеріндегі батырлар мен бектердің бейнелері осы мәңгілік бейненің шарттарына келеді. Әдебиеттанушы ғалым М. Базарбаев мәңгілік бейнеге төмендегідей анықтама береді, «Мәңгілік бейнелер бір заманда, қоғамдық ортада қалыптасқан мінез-ерекшелігі бар, сонымен бірге бойынан жалпы адамзатқа тән сипат-қасиеттер де айқын танылатын типтік тұлға дәрежесіне көтерілген әдеби бейнелер. Олар адамгершілік пен әділетсіздік, махаббат, зұлымдық, қызғаныш секілді жағымды және жағымсыз мінез, іс-әрекеттер арасындағы қайшылықты, тартысты көрсетеді. Ғасырдан ғасыр ауысып, заман өзгерсе де, мұндай бейнелер өзінің танымдық, тәрбиелік мәнін жоғалтпайды. Және бір халықтың әдебиеті көлемінде қалмай, дүние жүзі мәдениетінде танымал бейнелер болады» [6, 233]. Анықтамада көріп отырғанымыздай, мұндай бейнелер бір халықтың болмысында ғана қалмай, барша адамзаттың құндылығына айналады. Адамзатқа қандай тұрғыдан әсер ететіні әр халықтың таным-түсінігі мен болмыс-бітіміне байланысты әртүрлі деңгейде әсер етуі мүмкін. Мәңгілік бейнелер, аты атап тұрғандай, қанша ұрпақ ауысса да идеал тұлға ретінде, не барша адамзат санасында зұлымдығымен есте сақталып қалған тұлғалар.

Көне түркі жазба ескерткіштеріндегі кейіпкерлер қиялдан туған образдар болмағанымен, әсіресе көркемдеу, әсіресе бояулар көпкездеспегенімен, кейіпкерлерді танытуда, олардың ерлігін жазуда жасаған бейнелерінің мәңгілігінің құпиясы шынайылығында. Бүгінгі бейне жасау қағидаттарына сай келмесе де, оқырманды ойға қалдыратын жасампаз қаһармандардың бейнесін көру қиындық туғызбайды.

Көне түркі әдебиетінде де ұрпаққа мәңгі қалдырған «Мәңгі су» мотиві «Атамыз, бабамыз ұстаған жер-су иесіз болмасын деп...» (Тоныкөк жазбасы) басқа да әпсана, аңыздарда кездесетіні рас.

Мәңгілік су – әбілхаят – мәңгі өмір дарытатын қасиетті су. Мұндағы әб – су, хаят – өмір деген мағынаны білдіреді. Оны Қызыр пайғамбар тапқан, ол суды ішкендіктен, мәңгі өмір сүреді деген әпсана бар. Осылай кие дарыған Қызыр пайғамбар елсіз шөл далада қиындыққа душар болған жолаушыны желеп-жебеп жүреді. Әсіресе байырғы өлең жырларда Қызыр мен Ілияс аталардың аты қатар аталады. Әдетте Қызыр-Ілияс деп қатар қолданылғанымен, Қызыр құрлықта, Ілияс теңіз сапарында жүрген жолаушыларды қолдап, жебеп жүреді деген сенім бар. Сондай-ақ ел арасында мынандай әпсана бар: Ескендір патша тірі суды іздейді. Оған перілер көмектесіп, аңсаған арманы орындалады. Патша өмір суын ішпес бұрын ойға кетеді. «Егер мұны ішсем, мың жасайды екенмін, болашақта мені не күтіп тұрғаны да бұлдыр, одан да құдайдың өзі берген жасын жасап, өлшеулі күнін кешейін деп бас тартады да, қасиетті су толтырылған торсықты балқарағайдың бұтағына іле салады. Сол торсықты қарға шоқып, тесіп жібереді. Содан қарға мен әлгі балқарағай ағашы мың жасайтын болған екен деседі. Бұл мифтің тағы бір нұсқасында Ескендір патша тірі суды торсыққа құйып әкеле жатып, қарағайдың түбінде демалып жатқанда құзғын шоқып, тесіп жібереді де, киелі су қарағайға, аршаға төгілгендіктен ол ағаштар жап-жасыл болып, мәңгі жасайтын болады. Судың жердегі қалдығын түлкі жалап, жүні ағарғанша, тұмсығы тиіп құзғын да ұзақ жасайтын болғандығы айтылады. Жалпы түркі-моңғол халықтары, соның ішінде қазақтар мәңгі суды Тәңірдің сыйы, адам жанын мәңгілік жасарту үшін жасалған шипалы су деп ұғады. Мәңгі су ұғымымен мәндес зәмзәм (Меккеде), кәусар (Жұмақта) деп аталатын қасиетті сулар бар [7, 305].

Жаратылыстың негізі өзегі судан екенін биология ғылымы арқылы баршамызға аян. Тіршіліктің қайнар көзі, шығу тегі – су. Бүгінгі ғалымдардың зерттеуіне сүйенсек су болған жерде тіршілік пайда болады деген тұжырым жасалғанына да біраз уақыт болды. Марс планетасында судың бары анықталғаннан бері болашақта Марсқа көшетіндер болады деген болжамдар да жиі айтылып жүр. Бұл – әдебиеттің еңшісіндегі дүние емес, дейтұрғанмен қоғамның рухани жетілуіне барлық ғылым салсының үлесі зор.

Мәңгі су, мәңгілік өмір бастауы бір-бірімен тығыз байланысты. Мәңгі су, мәңгілік өмір туралы аңыз-әңгімелер біршама көп. Ескендір Зұлқарнайынның өлмес суды іздеуі туралы әпсана-хикаялардың бірнеше нұсқалары бар:

1. «Ескендір патша өзінің Қызыр және Ілияс деген жолдастарын ертіп, өлмес суды іздеп, Зұлматқа барады, бірақ ол суды алға қарай озып кеткен, Қызыр мен Ілияс тауып ішеді де, соңынан Ескендір келіп жеткенде, өлмес су ғайып боп кетеді немесе ол суды қарғалар ішіп қояды. Сөйтіп Ескендір патша «өлімге дауа болатын суды» іше алмай қалады [8, 163].

2. «Ескендір өлмес суды тапса да, іше алмайды, себебі, су біресе өзі ғайып боп кетеді, біресе қарғалар ішіп қояды, енді бірде судың өзі патшаның тамағынан жүрмей қояды. Осының бәрін көрген Ескендір: «Алла тағала маған өлмес суды бұйыртпаған екен!» деп Құдайдың шешіміне, өлімге мойынсұнады. Сондай-ақ өзінен бұрын өлмес суды ішіп, енді өле алмай қор болып жүрген адамды көріп, Ескендір патша дереу өзінің райынан қайтып, өлмес суды ішуден бас тартады [8,164].

3. Ескендір барлық ғалымдарын жинап алып, дүниеде көп жасауға ойланып, «Өмірдің ұзақ болуына не шара бар?» деп сұрақ қояды. Сонда ғалымның біреуі тұрып: «Қап тауының аржағында, қараңғылықта Ғайыпхият бұлағы бар, содан су ішкен адам қияметке дейін өлмейді» дейді. Оған басшыны Қытай елінен іздеу керек болған. Қытайлықтар Ескендірге Қызыр деген адамды басшы етіп береді. Туар малдың ең көргіші қысырақ бие дегенді естіген соң Ескендір жиырма мың бие тапқызып, әскерлеріне мінгізеді. Қызырға қараңғылықта жарық қылатын бір жауһар тас беріп, оны ілгері жібереді. Артынан Ескендір тауды өрлеп, жоғарылай береді. Алдынан қиямет күні жел жіберетін Исрафил періште жолығады. Ескендір одан мәңгілік суын сұрайды. Ол тобықтай ғана бір тас береді. Ол тас адамның көз сүйегі болып шығады. Оның сырын патшаға қасындағы Қызыр түсіндіреді.

«Бұл – көз сүйегі. Адам тірлікте ешнәрсеге тоймайды, өлген күні бір уыс топырақтан қанағат табады», – деп жауап береді Қызыр [8, 165].

Академик С.Қасқабасов Ескендір Зұлқарнайынның өлмес су іздеуіндегі фольклорлық ерекшеліктер, діни наным-сенімнің әсері туралы талдай келе Қорқыттың өлімнен қашқаны сынды сюжеттермен салыстырмалы герменевтикалық тұрғыдан зерделейді. Өлмес су іздеген Ескендір мен мәңгілік өмірді іздеген Қорқыт өз заманың жасампаз қаһармандары. Осы сынды «мәңгі тас» деген ұғым үлкен мәнге ие. Әсіресе көне түркілік кезең тарихын бағамдау үшін тасқа қашап жазған жазулар мен белгілердің мәні зор. Түркілердің жүріп өткен тағылымды ғұмырларынан ақпар беретін – мәңгі тастар. Қазақта «тіл тас жарады, тас жармаса, бас жарады» осы мақалда айтылған түйіннен мынандай қорытынды шығаруымызға болады. Тастың қаттылығын дәлелдеуді қажет етпейді. Ал тілдің қаттылығы тастан да өткір екені рас. Осы екі қатты заттың бірігуінен тұтас бір халықтың тарихы мен руханияты бүгінгі заманға жетіп отыр. Тасқа жазған жазу туралы филолог ғалым М. Жолдасбеков «Тарихтың беті сан өзгеріске ұшырады. Жылдар жылжып, ғасырлар алмасып жатты. Жер жаңарып, қоңыс өзгеріп жатты. Бірақ Орхон өзенінің бойындағы қас батырдың ерлігіндей тәкаппар, сұсты, маңғаз тас ескерткіш он екі ғасырдан аттап, өз заманының шындығын, қайғы-қасіретін, амал-әрекетін арқалап, сол күйінде бұзылмай, бүлінбей бүгінгі күнге аман жетті» [9, 30]. Тасқа қашап жазылған жырларда да «мәңгі тас» деген тіркес кездеседі. Жалпы адамзат баласының жаратылысынан мәңгілікке, жақсылыққа, күштілікке, ізгілікке құштар болары шындық. Жер бетіндегі халықтардың елдігін сақтау, оны тәуелді емес, тәуелсіз ел болуына ықпал жасау қарапайым тұрғыннан бастап ел басындағы барлық басшылардың арман-тілегі, мақсат-мұраты. Мәңгі тасқа жазылған жырлар да осыны мақсат тұтқан.

Тоныкөк жырында «Мәңгі тас» туралы былайша әңгімеленеді: «Бұл қағаныңнан, бұл бектеріңнен, жеріңнен, суыңнан айрылмасың, түрік халқы, өзің жақсылық көргейсің, сен! Ынтымақты болғайсың сен, мұңсыз болғайсың сен! – деп тіледім. Кейін табғач қағаннан шебер келтірттім. Менің сөзімді сындырмады (бұзбады). Орда шеберін жіберді. Ақыр (мүсін) тасын, барқын тұрғыздырттым. Ішініе, тысына сурет өрнек салдырттым. Тас тоқыттым, көңілдегі сөзімді бастырдым. Он-иелік әулетіне, кірмеңе дейін бұны көріп біліңдер! Мәңгі тас орнаттым. [киелі] жерге қойдырдым. Жаздым. Бұны көріп, бұдан біліңдер. Ол тас барқын» [3, 185].

Ал Күлтегін жырында «Мәңгі тас тоқыттым. Бұл киелі жер еді. Қазір де киелі жер. Осындай киелі жерге тас тоқыттым, жаздырдым. Бұны көріңдер, осылайша біліңдер. Ол тасты тоқыттым. Бұл жазуды жазған – Иолғ-тегін. Күлтегіннің алтынын, күмісін, ақығын, дүние-мүлкін, төрт мың жылқысын, ірі қарасын қағанның айтуы бойынша Тұйғындар таратты. Тасқа жаздым. Иолғ-тегін біз жаздық» [3, 176]. Аталған мәңгілік сөзімен тіркесіп келетін тіркестердің негізінде Мәңгілік Ел идеясының өміршеңдігін, оның бос қиялдан тұмағандығына көз жеткіземіз. Ұлттық болмыс пен ұлттық сана тұрғысынан бұл идеяның жаңғыруы заңдылық.

Ш.Уәлиханов «От әулие (киелі) болып саналады. Отқа түкіруге, ошақты басуға болмайды. Жаңа түскен келін [күйеуінің] әкесінің үйіне кіріп, сәлем жасап, «аруақ разы болсын» деп тағзым етеді, отқа бір қасық май құюы керек. Жас келін сәлем еткенде «аруақ разы болсын» деп, тізе бүгіп, еңкейіп, маңдайын еденге тигізеді. Отқа тамызған май жанып, жатқанда, жас келіннің енесі немесе әйелдерінің бірі алақанын отқа қыздырып, келіннің бетін сипайды. Үлкен үйдің отының құрметіне деп, қалыңдық атасының иығына шапан жабады, отағасы жас келінді: «Иін қандырып илеген терідей мінезің жұмсақ болсын қарағым» деп бата беріп, тулаққа, қой терісіне отырғызады. Жан беру (ант) беру үшін екі жерден от жағып, адам сол екі оттың арасынан өтіп, кісі өлтірген мылтықтың ұңғысын сүюі тиіс» [10, 180]. Көріп отырғанымыздай, отқа қасиетті, киелі дүние деп қарау көне замандардан келе жатыр.

«Мәңгі алау» мотиві оттың құдыретіне сенгеннен қалған таным деп түсінеміз. Бұл – шамандық дәуірлерден бүгінгі күнге дейін жеткен әдет-ғұрып. Соғыста шейіт болған

кісілерге арнап қойылған ескерткіштердің алдында тұратын мәңгілік алаудың да мән-мағынасында елі үшін қаза болған батырлардың ерлігін мәңгілік жадымызда сақтау мақсатын көздейді.

Отпен емдеу, отпен аластау, күйе жағу да көне замандардан осы күнге дейінгі қазақтың салт-санасында сақталып қалған. Тал бесіктен жер бесікке дейінгі қазақ халқының өмір жолында отқа қатысты түсініктер көп. Тіпті қайтыс болған кісі жатқан бөлмеге қырық күнге дейін шырақ жағу, қазіргі таңда электр шамын жағып қою жоралғысы күні бүгінге дейін жалғасып келеді. Бұл жөнінде Ш.Уәлиханов «Адам өлгенде аруағына арнап, қырық күнге дейін, әр күн бір шырақтан жағады немесе төрт күн шырақ жағады. Шырақты босағаның [оң жағына] жағады, себебі өлген кісінің аруаға қырық күнге дейін үйге келіп, балалардың жай-күйін біліп жүреді. Сол үшін күн батып, шырақ жағылғанша, іңірде есікті ашып, тостағанға қымыз құйып, босағаға ақ киіз төсейді, осылай өлген адамның аруағын күтеді. Үйдегілер өлген адамға Құран оқып, тостағанға қымыз қойып шырақ жағады» [10, 181]. Көне таным-түсінік пен салт-дәстүрлер замана ағымына ілесіп, негізгі мазмұнының өзгертпей осы күнге жетуінің өзі ғажап, таңқаларлық дүние. Арада ондаған ғасырларда жерімізге ислам діні келді, одан кейінгі дәуірлерде өзге елге бодан болды, қайта түлеп егеменді ел болдық осындай толып жатқан тарихи кезеңде ұмыт болып қалмай, дәстүрлі діни сеніммен біте қайнасып жаһандану дәуіріне дейін жетті. Демек түркілердің мәңгілікке құштарлығының артында жақсылық пен ізгілік, имандылық пен парасаттылықта жатыр деп тұжырымдаймыз.

Нәтижелер. Көне түркі әдебиетіндегі мәңгілікке бағытталған мотивтер жүйесі мағыналық тереңдігін байқатады. Әдебиеттану ғылымындағы уақыт пен кеңістік тұрғысынан алып қарасақ, өмір сүріп жатқан кеңістігіміз өзгермеді, ал заман, таным, түсінік өзгерген. Қазақта «дәстүрдің озығы бар, тозығы бар» деген мақал бар. Озығы – осы күнге дейін жеткен елдігіміздің белгісі, нақты айғағы деп айтуға толық құқылымыз. Өзегі үзілмей келе жатқан ұрпақтан ұрпаққа мирас болып, дәстүр сабақтастығы арқылы әдемі үйлесімділік пен үндестікте дамып келе жатқан мәңгілік асыл құндылықтар бар. Ұлттық құндылықтарымыз жалпыадамзаттың игілігіне жарап жатыр десек артық айтқандық емес. Осы ретте «Мәңгілік Ел» сөзінің утопистік ой емес екенін түсінуіміз қажет [11].

Көне түркі әдебиетіндегі мәңгілікке бағытталған мотивтер жүйесі шығармалардың мағыналық тереңдігін айқындайды. Бұл мотивтер халықтың дүниетанымы мен тарихи сана-сезімін бейнелейді. Әдебиеттану ғылымында уақыт пен кеңістік категориялары мәтіннің көркемдік құрылымын түсінуде маңызды рөл атқарады. Көне түркі мәтіндерінде өмір сүрген кеңістік өзгермегенімен, заманауи таным мен түсінік әр кезеңде әрқалай дамып отырды. Қазақ халқында «дәстүрдің озығы бар, тозығы бар» деген нақыл сөздің маңызы зор. Озығы – ғасырлар бойы сақталып, бүгінге жеткен мәдени және рухани мұра болып табылады. Бұл құндылықтар халықтың рухани тірегін, ұлттық бірегейлігін көрсетеді. Мәңгілік идеясы өзегі үзілмей, ұрпақтан ұрпаққа жалғасқан сабақтастық арқылы сақталып келеді. Ұрпаққа мирас болып жеткен дәстүрлер үйлесімділік пен үндестікті қамтиды. Бұл құндылықтар мәдениет пен әдебиеттің негізін қалыптастырады. Қазақтың ұлттық мәдениеті мен рухани тәжірибесі осы сабақтастық арқылы дамып отыр. Мәңгілік идеясы әдеби мәтінде образдар мен символдар арқылы көрініс табады. «Мәңгілік Ел» концептісі тарихи, мәдени және философиялық мәнге ие. Ол тек утопиялық ой емес, нақты өмірлік идеал ретінде қарастырылады. Бұл ұғым халықтың бірлігі мен тәуелсіздігіне деген үмітін білдіреді. Көне түркі мәтіндерінде тәңірлік мотивтер мен мәңгілік идеялар бір-бірімен сабақтасып, тарихи сананы нығайтады. Ұлттық құндылықтар жалпыадамзаттық игілікке қызмет ететіндей маңызды рөл атқарады. Мәңгілік мотивтерді талдау арқылы әдебиеттанушы халықтың рухани және мәдени даму заңдылықтарын көре алады. Бұл зерттеу көне түркі әдебиетінің философиялық және эстетикалық қырларын ашуға мүмкіндік береді. Осылайша, көне түркі жазба мұраларындағы мәңгілік мотивтер жүйесі ұлттық сананың, мәдени сабақтастықтың және әдеби көркемдік құрылымның маңызды көрсеткіші болып саналады.

Қорытынды. Мақалада «Мәңгілік бейне»; «Мәңгілік су»; «Мәңгілік өмір»; «Мәңгілік алау»; «Мәңгілік Ел»; «Мәңгілік тас»; «Мәңгілік жарық» осы сынды мәңгілік сөзіне тіркесіп келетін ұғымдар талдадық. Түркі жазба ескерткіштеріндегі мәңгілікке деген құштарлықтың әрдайым негізгі ұғымдар қатарында келуі, түркілердің ізгілікке деген, жақсылыққа деген құштарлығынан болу керек деп тұжырымдасақ болады. Мақалада талданған тұрақты мотивтерден ұққанымыз адам баласының бойындағы мәңгілікке деген құштарлықтың басымдығы, я болмаса жаратушыны тануға деген болмыстан туған деп ұғынуымызға болады. Көне түркілерден сақталып келе жатқан салт-дәстүрлерімізді сақтап, ұрпақтан ұрпаққа жеткізу басты міндет, қанға сіңген қасиет болып қала беру керек.

Түркі жазба ескерткіштерінде мәңгілікке деген құштарлық негізгі ұғымдардың қатарында орын алған. Мұның себебі – түркілердің ізгілікке, әділдік пен жақсылыққа деген ұмтылысы болып табылады. Тұрақты мотивтер арқылы адам баласының мәңгілікке деген құштарлығы мен рухани ізденісі көрініс табады. Көне түркілерде бұл құштарлық көбіне жаратушыны тану мен қасиеттілікке бағытталған. Мотивтер халықтың дүниетанымын, рухани мәдениетін және әлеуметтік құндылықтарын бейнелейді. Әдеби мәтіндерде қайталанатын мотивтер композициялық тұрақтылықты қамтамасыз етеді. Мәңгілік идеясы халықтың тарихи санасы мен ұлттық сана-сезімін қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Көне түркі мұраларында бұл мотивтер қоғамдағы тәртіп пен моральдық нормалардың бекітілуіне ықпал етті. Талданған мотивтер арқылы ұрпаққа сабақтастық пен мәдени құндылықтарды жеткізу жолдары айқындала түседі. Мәңгілік мотивтер ұлттық бірегейлікті сақтаудың негізгі құралдарының бірі болып табылады. Салт-дәстүрлерді ұрпақтан ұрпаққа жеткізу тарихи тәжірибені жалғастыруға мүмкіндік береді. Бұл үрдіс халықтың рухани және мәдени дамуын қамтамасыз етеді. Көне түркі мәтіндеріндегі мотивтер адам мен табиғат, адам мен қоғам арасындағы өзара байланыстарды бейнелейді. Мәңгілік идеясы көркем мәтіннің көркемдік қуатын күшейтеді. Осы мотивтер арқылы әдебиет тек көркемдік қана емес, тәрбиелік және философиялық мәнге ие болады. Ұрпаққа рухани және мәдени сабақтастықты жеткізу – басты міндет болып саналады. Бұл құндылықтар халықтың тарихи жадын сақтауға, ұлттық мәдениетті нығайтуға қызмет етеді. Қорыта айтқанда, көне түркі әдебиетіндегі мәңгілік мотивтер ұлттық сана мен рухани құндылықтардың айнасы ретінде қарастырылуы тиіс. Осылайша, салт-дәстүрді сақтау және ұрпаққа жеткізу мәңгілік идеяны өмірлік мұратқа айналдырады.

Әдебиеттер

- 1 Пропп В.Я. Поэтика фольклора: собрание тр. – М., 1998. – 351 с.
- 2 Alimbayev A., Daurenbekova L., Kemenger K., Imanberdiyeva S., Bashirov N. The Idea of Eternal Country in the First Epic Poems of the Turkic People // Rupkatha Journal on Interdisciplinary Studies in Humanities Vol. 12, № 4, 2020. 1-11 DOI: 10.21659/rupkatha.v12n4.29
- 3 Әдеби жәдігерлер: 20 т. / құраст. Ш. Ахметұлы, А. Әлібекұлы және т.б. – Алматы: «Таймас» баспай үйі, 2007. – Т. 1. – 504 б.
- 4 Қабдолов З. Сөз өнері. – Алматы: Қазақ университеті, 1992. – 352 б.
- 5 Стеблева И.В. Развитие тюркских поэтических форм в XI веке. – М.: Наука, 1971. – 285 с.
- 6 Әдебиеттану: терминдер сөздігі / құраст. З. Ахметов, Т. Шаңбай. – Семей; Новосибирск: Талер-Пресс, 2006. – 398 б.
- 7 Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі: энциклопедия / құраст. Н. Әлімбай. – Алматы: 2011. – Т. 21. – 738 б.
- 8 Қасқабасов С. Шығармалары. – Астана: Фолиант, 2011. – Т. 1. – 568 б.
- 9 Жолдасбеков М. Асыл арналар. – Астана: Күлтегін, 2012. – Т. 1. – 521 б.
- 10 Уәлиханов Ш.Ш. Көп томдық шығармалар жинағы. – Бас. 2-ші. – Алматы: Толағай групп, 2010. – Т. 1. – 376 б.
- 11 Қасқабасов С. Томирис - «Мәңгілік ел» идеясының символы. Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Хабаршысы. ФИЛОЛОГИЯ сериясы, 126(1), 69–76. DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-678X-2019-126-1-69-76>

А.Е.АЛИМБАЕВ

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

«ВОСПЕВАНИЕ МОТИВА «ВЕЧНОСТИ» В ДРЕВНЕТЮРКСКИХ ПИСЬМЕННЫХ ПАМЯТНИКАХ»

Аннотация. Проблема сохранения национальной идентичности через мотив вечности, восходящий к древним верованиям, является одной из актуальных тем в сфере общественных наук. В статье анализируется сочетаемость слова «мәңгілік» («вечный, вечность») в древних письменных памятниках с такими словами, как «образ», «вода», «жизнь», «огонь», «народ», «камень», «свет», на основе чего раскрываются сущность народа, его мировоззрение и жизненные принципы. В качестве теоретической основы использованы концептуальные положения исследований древнетюркской литературы, представленные в трудах Алтая Аманжолова, Немата Келімбетова, Ғұбайдолы Айдарова, Құлмата Өмірәлиева, Рабиғи Сыздық, Мырзатай Жолдасбекова, Алмы Қыраубаевой и других ученых. Посредством анализа проблемы «вечного образа» в литературе рассматриваются предпосылки принципов добродетели и основной смысловой стержень общечеловеческих ценностей.

Ключевые слова: мотив, деталь, древнетюркский, традиция, свет.

A.E. Alimbayev

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

THE REPRESENTATION OF THE MOTIF OF "ETERNITY" IN ANCIENT TURKIC WRITTEN MONUMENTS

Abstract. It is a fact that human beings achieve success by believing in mysterious forces and the miraculous. At the same time, by nature, humans are drawn to goodness, virtue, and beauty. However, the negative, opposing side of both virtue and beauty also exists alongside them. Eternal power, boundless wealth, greed, and other negative concepts naturally remain in the shadow of virtue. Therefore, the issue of preserving national identity through the motif of eternity, rooted in beliefs and traditions dating back to ancient times, is one of the relevant topics in the field of social sciences. The paper analyzes the occurrences of the word "мәңгілік" ("eternity") in ancient written monuments in combination with words such as "image," "water," "life," "flame," "people," "stone," and "light," examining the essence of our people, their worldview, and life principles. The study is based on the conceptual ideas of scholars such as Altai Amanzholov, Nemat Kelimbetov, Gubaydolla Aidarov, Kulmat Omiraliyev, Rabiga Syzdyk, Myrzatay Zholdasbekov, Alma Kyraubayeva, and others in the field of ancient Turkic literature research. Through the analysis of the issue of the "Eternal Image" in literature, the article addresses the prerequisites of the principles of virtue and the fundamental core of universal human values.

Key words: motif, detail, ancient Turkic, tradition, light.

References

- 1 Propp V.İa. Poetika fólklora: sobranie tr. – M., 1998. – 351 s.
- 2 Alimbayev A., Daurenbekova L., Kemenger K., Imanberdiyeva S., Bashirov N. The Idea of Eternal Country in the First Epic Poems of the Turkic People // Rupkatha Journal on Interdisciplinary Studies in Humanities Vol. 12, № 4, 2020. 1-11 DOI: 10.21659/rupkatha.v12n4.29
- 3 Ädäbi jädigerler: 20 t. / qūrast. Ş. Ahmetūly, A. Älibekūly jāne t.b. – Almaty: «Taimas» baspai üii, 2007. – T. 1. – 504 b.
- 4 Qabdolov Z. Söz öneri. – Almaty: Qazaq universiteti, 1992. – 352 b.
- 5 Stebleva İ.V. Razvitie türkskih poeticheskikh form v HI veke. – M.: Nauka, 1971. – 285 s.

- 6 Ädebiettanu: terminder sözdığı / qūrast. Z. Ahmetov, T. Şañbai. – Semei; Novosibirsk: Taler-Pres, 2006. – 398 b.
- 7 Qazaqtyñ etnografialyq kategorialar, üğymdar men ataularynyñ дәstürli jüiesi: ensiklopedia / qūrast. N. Älimbai. – Almaty: 2011. – T. 21. – 738 b.
- 8 Qasqabasov S. Şyğarmalary. – Astana: Foliant, 2011. – T. 1. – 568 b.
- 9 Joldasbekov M. Asyl arnalar. – Astana: Kūltegın, 2012. – T. 1. – 521 b.
- 10 Uälihanov Ş.Ş. Köp tomdyq şyğarmalar jınağy. – Bas. 2-şı. – Almaty: Tolağai grupp, 2010. – T. 1. – 376 b.
- 11 Qasqabasov S. Tomiris - «Mäñgılık el» ideiasynyñ simvoly. L.N. Gumilev atyndağy Eurazia ūlttyq universitetiniñ Habarşysy. FİLOLOGİA seriasy, 126(1), 69–76. DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-678X-2019-126-1-69-76>

Автор туралы мәлімет:

Алимбаев Аслан Есемканович – философия докторы (PhD), Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің аға оқытушысы, Астана, Қазақстан,

Алимбаев Аслан Есемканович – доктор философии (PhD), старший преподаватель Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Alimbayev Aslan Yesemkhanovich – Doctor of Philosophy (PhD), senior lecturer, L.N.Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan